
IZVOARE DIN PERIOADA 1750—1790 REFERITOARE LA LOCALITĂȚILE ȘI POPULAȚIA ȚĂRII ROMÂNEȘTI

LOUIS ROMAN

Cercetarea de față este determinată de necesitatea rezolvării unor probleme în două domenii ale istoriografiei noastre. Avem în vedere, înainte de toate, istoria locală, în studiul căreia succesele sînt incontestabile, dar sarcinile neîndeplinite rămîn încă nu puține¹; lucrarea noastră dorește mai ales să aducă o contribuție la cunoașterea așezărilor Țării Românești în anii 1750—1790, la analiza evoluției lor. Totodată ea se încadrează și în domeniul demografiei istorice, unde chestiuni serioase își așteaptă, de asemenea, rezolvarea, așa cum este, de pildă, dezvoltarea populației Țării Românești în secolul al XVIII-lea și în primele decenii ale veacului următor.

Cele două domenii de studiu se găsesc în strînsă interdependență nu numai în sens direct (istoria unei așezări umane este istoria făuritorilor ei), dar și în sensul posibilității studierii dezvoltării populației prin cunoașterea așezărilor umane din întreaga țară și din fiecare județ în parte.

I. OPERA BANULUI M. CANTACUZINO

1. *Lucrările utilizate în cercetarea de față; sursele lor.* Analiza de mai jos se bazează înainte de toate pe lucrarea de căpătîi a banului, *Istoria politică și geografică a Țării Românești*, consultată în cele două ediții tipărite și în manuscrisul grecesc 42², considerat a avea valoarea unui original, deoarece autorul l-a avut asupra sa pînă în ajunul morții și a făcut adnotări în el³. Cartea conține numeroase materiale statistice, ale căror surse sînt „legile și obiceiurile

¹ L. Roman, *Cîteva probleme ale istoriei locale*, în „Studii și articole de istorie”, X, 1967, p. 13—21 (229—237).

² Bibl. Acad. — ms. gr. 42 (în cele ce urmează se cit.: *Ms. 42*; se folosește paginația bibl.); *Historia tis Vlahias politiki kai gheografiki...*, ed. fr. Tunusli, Viena, 1806 (mai departe se cit.: *Cantacuzino — Tunusli*); *Istoria politică și geografică a Țării Românești...*, ed. G. Sion, București, 1863 (ulterior se cit.: *Cantacuzino-Sion*).

³ I. Corfuz, *În legătură cu opera lui Mihai Cantacuzino*, în „Rev. ist. rom.”, XVI, 2, 1946, p. 131, 132, 133.

cunoscute“, „extractul județelor, plășilor, mănăstirilor, orașelor, căpitanatelor, plaiurilor..., vadurilor...“⁴. Lucrarea a conservat valoroase documente, alese dintre multele hîrtii ce se vor fi păstrate în familie, ce se vor fi aflat în arhivele vistieriei și aiurea. Împotriva părerii curente că ele ar fi din 1774—1776, cînd autorul a încheiat de fapt redactarea operei, studiul listelor amintite — așa cum se va menționa mai departe — arată că, în majoritate, ele au fost întocmite în diferite momente ale perioadei 1733—1769 și numai cîteva ulterior.

Date valoroase am aflat, de asemenea, în răspunsurile deputaților munteni la întrebările puse de: feldmareșalul Rumeanțev (în 1769 la Latyczew), contele Panin (două documente) și cneazul Veazemski (un document; ultimele trei acte — în 1770, la Petersburg); ele au fost elaborate fie personal de banul Mihai, fie prin hotărîtoarea lui participare, folosind desigur bogata documentare ce o deținea în opera sa principală și în afara ei. Pînă acum erau cunoscute trei redacții ale lucrării⁵; cercetările noastre au dus la identificarea încă uneia.

Din Arhiva Ministerului de externe al Rusiei, Ion Bogdan a transcris numeroase documente, printre care și două intitulate: *O sostoianii kneajestva volojskogo v bivșee turkov vladenie* (= Despre starea Principatului Valah sub fosta stăpînire a turcilor) și *Iziasnenie o nahodiașcihsea vo Vlahii uezdah* (= Lămurire despre județele aflate în Țara Românească)⁶, cărora nu le-a putut identifica proveniența, ceea ce rezultă din faptul că n-a făcut pe copii nici o însemnare de acest fel și nu le-a datat cu siguranță (a notat doar, cu creionul chimic, „c[irca] 1770“, probabil pe baza luării în considerare a locului ocupat în dosarele arhivei). Documentele n-au fost menționate în valorosul catalog de manuscrise rusești⁷ și n-au fost introduse în volumul de documente extrase din „Arhiva politică externă a Rusiei“, referitoare la anii 1769—1796⁸.

O inventariere mai veche a fondului I. Bogdan a relevat arhiva din care au fost copiate documentele conținute în ms. 5244⁹, nepunîndu-și sarcina

⁴ Titlul unei copii manuscrise a *Istoriei* (Bibl. Acad. ms. gr. 916); reproducerea lui la I. B i a n u, N. H o d o ș, *Bibliografia românească veche*, II, Buc., 1910, p. 489, Nr. 707 (v. și completarea la I. B i a n u, D. S i m o n e s c u, *Bibliografia românească veche*, IV, Buc., 1944, p. 280, Nr. 707).

⁵ *Documentele istorice. Corespondența diplomatică între boierii din România cu guvernele austriac și rusec între anii 1770—1790*, în „Trompeta Carpaților“, VI, 686, 1/13 decembrie 1868, p. 2736 (numerotarea greșită — este p. III a ziarului; tot aici *Prefața* lui C. D. A r i c e s c u la documentele publicate); VII, 760, 14/26 septembrie 1869, p. 3039; VII, 761, 18/30 septembrie 1869, p. 3043. Cu unele corectări de conținut și rectificări lingvistice au fost republicate de N. I o r g a în anexă la M. C a n t a c u z i n o, *Genealogia Cantacuzinilor*, Buc., „Minerva“, 1902, p. 448—465, 468—479, 481—485 (ed. N. I o r g a se va cita: *Răspunsurile*). O parte din expunerea deputaților la Latyczew (*Răspunsurile*, p. 448—457) s-a tipărit în „Arhiva rom.“, I, 1841, p. 286—294 de către M. K o g ă l n i c e a n u, într-o veche formă românească.

⁶ Bibl. Acad. — Ms. 5244 (Fond I. Bogdan), f. 268—287. Documentele sînt extrase din dosarele *Moldavskie dela (1769—1777)*. *Sv. I, II, III* ale Arhiv. M.E. al Rusiei.

⁷ G. h. B e z v i c o n i, *Manuscrise rusești ale Academiei R.P.R.*, „Cartea rusă“, f.a., p. 34—35.

⁸ *Documente privind istoria României, Colecția Eudoxiu de Hurmuzaki* (Serie nouă), I, Edit. Academiei, 1962.

⁹ D. P. B o g d a n, *Ioan Bogdan și manuscrisele lui din Biblioteca Academiei Române*, în „Raze de lumină“, VII, 1—2, 1935, p. 22.

de a semna în mod special unele dintre ele. Totuși, actele de mai sus au fost menționate,¹⁰ formulându-se ipoteza că s-ar datora unui funcționar superior al Colegiului Comerțului din Rusia, care a folosit și arhiva contelui Panin, în care se aflau răspunsurile date guvernului rus de către deputații țării române¹¹. Comparând documentele amintite cu răspunsurile date de deputații munteni lui Panin, constatăm că textul lor este identic, — cu neînsemnate diferențe topice și unele mărunte greșeli, strecurate când în textul rusec, când în textul românesc ce ne-a parvenit — ceea ce arată neîndoielnic că avem de-a face cu o traducere a răspunsurilor.

Confruntarea celor patru redacții ale expunerilor ne-a prilejuit clarificarea unor detalii.

2. *Exploatarea subsolului și manufacturile.* Din opera banului rezultă că aurul se exploatează de către rudari în nisipul Oltului, Topologului, Argeșului și Dimboviței. Extragerea aramei la Baia de Aramă și a fierului în Gorj (este vorba, desigur, de Baia de Fier) nu se mai face din cauza turcilor, putându-se deduce (cu toate că se strecoară pe alocuri imprecizii în text) că ea a încetat la 1739 sau curînd după aceea¹².

Sarea se extrage în trei saline: Ocna Mare în Vilcea, Telega în Prahova și Slănic în Săcuieni. În anii anteriori războiului din 1769 — 1774 se produceau 17 mln. ocale anual, dintre care 3—5 se desfăceau în interior, iar 12—14 se exportau la sud de Dunăre. Capacitatea de producție a țării este mult mai mare, dar alți munți de sare nu se deschid pentru că aceasta „n-are trecere”¹³. De fapt, aceasta este continuarea unei situații ce se perpetuase de-a lungul a șase-sapte decenii precedente¹⁴.

Constatărilor cu privire la evoluția extragerii sării alăturăm observațiile asupra producției aramei și fierului și înțelegem cum dominația otomană, precum și menținerea relațiilor feudale, acționau ca o frînă în dezvoltarea forțelor de producție ale țării. Restricțiile impuse de Poartă și spolierea multilaterală exercitată de ea îngreuiiau (iar adesea și zădărniceau) acumularea primitivă a capitalului, întîrziînd trecerea la capitalism.

La Doicești-Dimbovița, arată M. Cantacuzino, se fac oglinzi, în acest județ producîndu-se și alte obiecte de sticlă¹⁵. Numeroase alte izvoare ne trimit de asemenea pe aceste meleaguri pentru a afla o sticlărie.

S-a observat că într-un document de la începutul deceniului al III-lea din secolul al XVII-lea, printre martori figurează doi sticlari, care tre-

¹⁰ C. Șerban, *Un memoriu de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea privitor la Țara Românească*, în „Studii și materiale de istorie medie”, III, 1959, p. 379—384.

¹¹ *Ibidem*, p. 383 (și n. 1); se trimite și la *Răspunsurile*.

¹² *Cantacuzino-Sion*, p. 37; *Răspunsurile*, p. 451, 464—465, 475, 476, 478—479, 484 (a se compara și *Ms. 5244*, f. 286). Diviziunea administrativ-teritorială a Țării Românești folosită peste tot este cea existentă în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

¹³ *Ms. 42*, f. 40^v, 54^v (*Cantacuzino-Sion*, p. 37, 55); *Răspunsurile*, p. 460, 471, 472, 475, 478 (comp. și *Ms. 5244*, f. 285).

¹⁴ A. I i e ș, *Știri în legătură cu exploatarea sării în Țara Românească în veacul al XVIII-lea*, în „Studii și mat. ist. medie”, I, 1956, p. 161—163.

¹⁵ *Ms. 42*, f. 41^r (de corectat *Cantacuzino — Tunusli*, p. 67 și *Cantacuzino-Sion*, p. 38); *Răspunsurile*, p. 472, 479, 484.

buie să-și fi aplicat iscusința prin preajma schitului Vălcănai și satului Brănești¹⁶. Actul¹⁷ s-a dovedit însă a fi fals, căci — deși el este datat 23 octombrie 1621 — boierii amintiți într-însul apar în documente: primul în 1674, al doilea în 1682—1683, iar al treilea în 1692—1699¹⁸. Aceasta poate însemna că actul va fi fost alcătuit de-abia în acești doi următori ani sau poate chiar mai târziu, iar sticlăria în care lucrau cei ce-l adevăresc va fi existat de pe la sfârșitul și nu de pe la începutul secolului al XVII-lea (nu este exclus însă ca sticlăria din timpul lui Matei Basarab, nelocalizată de documentul ce o semnalează¹⁹, să fi fost tot cea de lângă Țirgoviște).

Del Chiaro știe și el, la începutul veacului următor, despre existența unei sticlării („fornaci de vetri“) la „due buone miglia italiane“ depărtare de Țirgoviște, având o producție de înaltă clasă²⁰. La 1767, în tariful vamal, se menționează sticlă de Țirgoviște; peste doi ani se semnalează existența unei sticlării lângă acest oraș²¹. La 1782—1783 și 1791 se amintește o „fabrică“ de sticlă (sau chiar două) la Țirgoviște, iar la 1793 — la Șotînga²². „Sticlăria unde să lucrează sticle“, în jud. Dîmbovița, se menționează și în anii 1814, 1815, 1816—1819 (la această dată, cu precizarea că în apropiere se află satele Gura Vîlcăanii, Lăculețile și Vîlcana Cojocarului) și 1823²³.

Așadar, timp de mai bine de un secol sîntem mereu informați despre existența unei sticlării pe lângă Țirgoviște (afară de semnalările din 1767, 1782—1783 și 1791 care se referă direct la oraș, dar care nu credem că trebuie înțelese *ad litteram*, ci în sensul trimiterii la teritoriul circumscris reședinței ispravnicilor de Dîmbovița). Toate locurile pomenite sînt în același perimetru, unde sticlăria este notată de către Bauer (*Steklaria*)²⁴ și de către harta din 1790—1791 (*Szteklaria*: pe dreapta Ialomiței, la N.—N. —V. de Țirgoviște)²⁵. Avem probabil

¹⁶ N. Iorga, *Istoria industriilor la români*, Buc. 1927, p. 163.

¹⁷ B. P. Hasdeu, *Arhiva istorică a României*, I, 4, 1864, p. 31—32, Nr. 32; *Documente privind istoria României*, B. Țara Românească, Veacul XVII, vol. IV (1601—1625), Buc., Edit. Academiei, 1954, p. 583—584 (*Documente îndoielnice*, Nr. 1).

¹⁸ I. Ioanașcu, *Răpirea pămîntului ce aparținea moșnenilor din Brănești, de către boierul Diamandi Cârpenișanu, în preajma anului 1821*, în „Studii cerc. ist. medie“, I, 1, 1950, p. 103 (și n. 4).

¹⁹ N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, X, Buc., 1905, p. 108.

²⁰ A. M. Del Chiaro, *Istoria delle moderne rivoluzioni della Vallachia...* (Venezia, 1718), ed. N. Iorga, Bucurest, 1914, p. 50.

²¹ *Istoria României*, III, Buc., Edit. Academiei, 1964, p. 369, 379.

²² V. A. Urechia, *Istoria românilor*, IV, Buc., 1892, p. 469; vol. V, Buc., 1893, p. 302, 303—304; C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, III², Buc., Fund. lit. artă, 1946, p. 563—564; C. Șerban, *Întreprinderea manufacturieră de postav de la Pociovaliște și București*, în „Studii“, 5, 3, 1952, p. 89.

²³ V. A. Urechia, *op. cit.*, X^B, Buc., 1902, p. 225; *Documente privitoare la economia Țării Românești. 1800—1850*, I, Buc., Edit. științifică, 1958, p. 170 (Nr. 99), p. 199 (Nr. 134), p. 301 (Nr. 197).

²⁴ *Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie...*, Francfort et Leipsic, H.—L. Broenner, 1778, p. 159 (mai departe se cit.: Bauer).

²⁵ *Militairische Carte der Kleinen oder Oesterreichischen und Grossen Walachei...*, durch den Generalquartiermeisterstaab unter der Direction des Obristen Specht geometrisch aufgenommen... Ms. la Bibl. Acad. (Cab. hărți—D. XXVII. 6), planșa LIX. În continuare se cit.: Specht.

de-a face cu una și aceeași întreprindere, ce va fi fost în primele timpuri de proporții modeste, devenind apoi o manufactură a Goleștilor. Este pe deplin probabil că sticlăria — întocmai ca și alte întreprinderi muntene ale vremii — a lucrat cu mari întreruperi.

Prin compararea lucrării cartografice austriece cu o hartă mai recentă²⁶, luînd în considerare izvoarele prezentate, precizările cuprinse în anexa hărții Specht, precum și urmele întreprinderii, ce se mai zăreau încă spre sfîrșitul veacului trecut în Valea Sticlăria²⁷, stabilim că manufactura se afla la nord-vest de satul Gura Vilcăniei.

M. Cantacuzino amintește și de existența unei harturghii pe râul „Colintina”, în jud. Ilfov, ²⁸ care știm că s-a ridicat pe moșia Fundeni a biv vel vis-tierului Dumitrașcu Racoviță. Hrisovul lui Al. Ipsilanti din august 1776 — care ne vestește acestea — confirmă un hrisov „ot leat 1768” de la „Scarlat Ghica” și altul al lui Grigore III Ghica de la 20 martie 1769 (7277); documentul lui Ipsilanti adaugă că întreprinderea s-a făcut „sub Scarlat Ghica”²⁹. Pornindu-se probabil de la anii de domnie ai acestuia (august 1765-decembrie 1766) s-a admis că harturghia s-a înființat între 1765—1766³⁰. În hrisov însă s-a strecurat vădit o eroare: nu putea emite Scarlat Ghica un act la 1768, căci el murise la sfîrșitul anului 1766, iar acum domnea fiul său, Al. Ghica (decembrie 1766-octombrie 1768). În această situație, sîntem în dubiu asupra a ceea ce este corect în documentul arătat: numele domnitorului sau data emiterii? Ne scoate din încurcătură expunerea deputaților munteni, care — la 1770 — precizau că harturghia lucra de doi ani ³¹, adică din 1768 (poate de la sfîrșitul anului precedent), ceea ce arată cu certitudine că data emiterii hrisovului de întemeiere a fost just menționată, dar emitentul a fost înlocuit cu tatăl său³².

În fine, aflăm că în Țara Românească există două manufacturi de postav³³, pe care le recunoaștem a fi cele de la Afumați și Pociovaliște³⁴, puțînd preciza că a doua trimitea pe piață o marfă mai fină și ambele lucrau cu lînă indigenă.

3. *Așezările urbane* sînt semnalate în două locuri în opera banului Cantacuzino.

În *Istoria Țării Românești* găsim completa lor înșiruire în lista de mănăstiri, metoașe, căpitănie și orașe (stabilind anul ridicării lăcașurilor religioase conținute, precum și momentul ruinării Orașului de Floci, inclus în tabel,

²⁶ Col. Ditmars ș.c., *Karta teatra voini v Evrope 1828 i 1829 godov...*, 1835, pl. IV.

²⁷ *Militairische Beschreibung der Grossen-Walachej...*, II, f. 239^v (Bibl. Acad.-ms. germ. I); G. I. Lahovari, ș.c., *Marele dicționar geografic al României*, II, Buc., 1899, p. 73.

²⁸ Ms. 42, f. 41^r (*Cantacuzino-Sion*, p. 38); *Răspunsurile*, p. 484.

²⁹ V. A. Urechia, *op. cit.*, I, 1891, p. 95 (n. 2) — 97.

³⁰ C. Șerban, *op. cit.*, p. 88. V. și D. Berindei, *Orașul București, reședință și capitală a Țării Românești (1459—1862)*, Buc., 1963, p. 102.

³¹ *Răspunsurile*, p. 479 (Ms. 5244, f. 286).

³² N. Iorga (*Istoria industriilor...*, p. 164) afirmase că manufactura a fost întemeiată sub Alex. Sc. Ghica la 1768, dar nu aduse nici un argument în sprijinul acestei precizări.

³³ *Răspunsurile*, p. 478, 484 (de îndreptat echivocul din Ms. 5244, f. 286).

³⁴ C. Șerban, *op. cit.*, p. 89—90; M. Dumitrescu-Afumați, *Din istoricul manufacturii de postav de la Afumați*, în „Rev. muzeelor”, IV, 5, 1967, p. 419.

il putem data pe acesta 1754—1756), în catalogul orașelor capitale, vechi și noi, precum și în cel al reședințelor băniilor (acestea două databile, în chip similar, 1763—1765). Conform ms. 42³⁵, așezările urbane muntene erau: jud. Argeș—Pitesti, Curte de Argesi; Jud. Buzău—Buzeou; jud. Dîmbovița—Tirgoviston; jud. Dolj—Craiova; jud. Gorj—Tirgu Jiului, Carbunesti; jud. Ialomița—Orasi de Floci; jud. Ilfov—Bucuresti, Gherghița; jud. Mehedinți—Cerneți, Baia de Arama; jud. Muscel—Kimpulunghi; jud. Olt—Slatina; jud. Prahova—Ploesti, Filippesti Prahovas, Kimpina; jud. Romanai—Caracalon; jud. Săcuieni—Valeni; jud. Slam Rîmnic—Focsani, Rîmnicon; jud. Teleorman—Rusi de Vede; jud. Vlcea—Rîmnicon, Ocna; jud. Vlașca—.

Deosebirea între ms. 42 (în care al doilea oraș al jud. Mehedinți este Baia de Aramă) și edițiile *Istoriei* (unde în locul respectiv apare Calafatul³⁶) o putem tranșa prin compararea mai multor izvoare³⁷. Ele permit a conchide că — în chestiunea dată — Tunuslii și Sion greșesc, pe cînd ms. 42 reflectă pe deplin corect realitatea.

În expunerile deputaților la 1769—1770 găsim o altă listă — de data această selectivă — de orașe și târguri³⁸, conținînd schimbări față de tabelul precedent. Astfel, Orașul de Floci din Ialomița este înlocuit cu Oraș, care este de fapt altă așezare, aflată la 6 km spre E.—S.—E. (Bauer le numește, respectiv, *Orasch weki* și *Orasch novi*³⁹). Documentele (menționînd intrarea, la 1768, aproximativ a unei jumătăți din moșia domnească de acolo, în stăpînirea m-rii sf. Spiridon-Nou din București, iar restul, la 1779, în posesia m-rii Mărcuța-Ilfov⁴⁰) demonstrează că, în acea vreme, Orașul Vechi era în plin proces de decădere. De-a lungul unei anumite perioade s-a tot încercat a se ridica Orașul Nou la strălucirea pe care o avusese cîndva predecesorul său, fără însă a se reuși, el rămîniînd un simplu sat⁴¹, a cărui denumire de „oraș“ este considerată atît de anacronică, încît de la 1815 înainte, în listele de localități ale Țării Românești, va fi numit numai Piuă Pietrii⁴². Oiconimicul „Orașul

³⁵ Ms. 42, f. 190^v—195^r, 196^r—198^r.

³⁶ *Ibidem*, f. 195^r (Cerneți: 1 biserică, Baia de Arama: 1 m-re, 5 bis.); *Cantacuzino — Tunusli*, p. 325 și *Cantacuzino — Sion*, p. 176 (Cerneți: 1 bis., 1 m-re; Calafati: 5 bis.).

³⁷ C. C. Giurescu, *Harta stolnicului Constantin Cantacuzino. O descriere a Munteniei la 1700*, în „Rev. ist. rom.“, XIII, 1, 1943, p. 14; *Răspunsurile*, p. 476; *Bauer*, p. 221, 223; *Specht*, pl. II, IV.

³⁸ *Răspunsurile*, p. 455, 468—476.

³⁹ *Bauer*, p. 141; *Specht*, pl. CVII; I. Cămărășescu, *Ghidul drumurilor din România*, lucrat sub dir..., Buc., „Cultura națională“, 1928, pl. 38—3 b (ulterior se va cita: *Ghidul*).

⁴⁰ P. Gîrboviceanu, *Șapte biserici cu averea lor proprie*, București, 1904, p. 24—25; Al. T. Dumitrescu, *Despre Orașul Floci. Notiță istorică-filologică*, în „Rev. ist., arh. fil.“, XI, 1910, p. 434.

⁴¹ *Bauer*, p. 141; *Catagrafie a bisericilor din eparhia Ungrovlahiei, 1810*, Bibl. Acad.-Doc. CMXVII, vol. III, f. 68.

⁴² D. Fotino, *Historia tis palai Dakias...*, III, Viena, 1819, p. 239 (mai departe se cit.: *Fotino-gr.*); col. Ditmars, *op. cit.* (cf. C. C. Giurescu, *Principatele Române la începutul secolului XIX. Constatări istorice, geografice, economice și statistice pe temeiul hărții ruse din 1835*, Buc., Edit. științifică, 1957, p. 238; în continuare, lista localităților de la p. 209—288 se va cita: *Ditmars—Giurescu*); *Extract de suma plugărilor și muncitorilor lăcuitori prin satele acestui Prințipat supt răspundere de capitație...*, în „Analele parlamentare ale României“, II, Buc., 1892, p. 489 (ulterior se cit.: *Extract*); etc.

de Floci“ mai apare după 1815 în diferite împrejurări: în documente interne și externe, cu referire la Orașul Nou, când vechea denumire se folosește în cadrul eforturilor de aducere a localității la situația așezării anterioare; în documente interne, cu privire la moșia fostei așezări urbane de la Gura Ialomiței, în care caz, proprietățile m-rilor sf. Spiridon și Mărcuța se desemnează printr-o denumire devenită faimoasă prin tradiție; în hărți slab informate, care repetă realități mult mai vechi. În realitate, Orașul de Floci nu mai exista de mult, constatându-se acolo doar ruine atît în timpul războiului din 1769—1774, cît și după aceea⁴³.

Față de *Istoria Țării Românești*, în tabelul amintit din expunerea deputaților munteni apar în plus Găgenii din jud. Săcuieni⁴⁴, ceea ce este însă o eroare: în alte izvoare ori nu are calificativul de tîrg, ori nu figurează de fel⁴⁵; la 1733, așezarea avea obor cu vamă, iar jumătate secol mai tîrziu, vel vist. N. Brîncoveanu căpăta dreptul de a ține pe moșie tîrg anual pentru vite și bucate⁴⁶. Se poate conchide că localitatea n-a avut caracter urban, fiind doar un sat cu tîrg periodic.

Din cele de mai sus rezultă că, în 1754—1756, în Țara Românească erau 24 orașe și tîrguri, dintre care — în anii următori — va deceda Orașul de Floci; lor trebuie să le adăugăm cele trei orașe din raiale — Brăila, Giurgiu și Turnu.

4. *Mănăstirile și metoașele*. Deși lista de mănăstiri, metoașe, căpităni și orașe (1754—1756) nu este absolut contemporană cu tabelul de orașe capitale și cu cel de reședințe ale băniei (1763—1765), bărem cu titlu orientativ ne este îngăduit a totaliza lăcașurile ce le conțin. Vom obține 53 mănăstiri în așezările urbane, precum și 84 mănăstiri și 100 metoașe în afara lor (total 237).

5. *Populația*. Opera banului Mihai consemnează 27 de categorii contribuabile și necontribuabile. Ne limităm aici la prezentarea concluziilor noastre referitoare la stratificarea a două dintre ele.

Ni se comunică patru liste de dregătorii, una datată de autor (1774)⁴⁷, iar celelalte de noi, pe baza stabilirii momentului apariției și dispariției unor demnități și cete de slujitori conținute în tabele (între 1740—1758⁴⁸; ceva mai nou față de primul, dar anterior anului 1761⁴⁹; între 1740—1761⁵⁰). Folosind

⁴³ Bauer, p. 141; D. Fotino, *Istoria generală a Daciei...*, trad. de G. Sion, III, Buc. 1859, p. 142 (ulterior se cit.: *Fotino-Sion*); etc.

⁴⁴ *Răspunsurile*, p. 471 (de corectat prin: „Trompeta Carpaților“, VII, 760, 14/26 septembrie 1869, p. 3039; *Ms. 5244*, f. 276).

⁴⁵ C. C. Giurescu, *Harta stolnicului...*, p. 14—15; Bauer, p. 131; *Specht*, pl. LXXXVII—LXXXVIII.

⁴⁶ *Ms. 42*, f. 41^v (*Cantacuzino-Sion*, p. 38); V. A. Urechîă, *op. cit.*, I, 1891, p. 483.

⁴⁷ *Cantacuzino-Sion*, p. 113, 116—117, 123 (de corectat prin *Cantacuzino—Tunusli*, p. 217).

⁴⁸ *Cantacuzino-Sion*, p. 22—27 (de completat cu *Cantacuzino—Tunusli*, p. 44, 47, 48).

⁴⁹ *Cantacuzino-Sion*, p. 60—65.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 179.

datele catalogului dintre 1740—1758, se pot împărți dregătoriile în următoarele categorii și grupe divizionare, la fiecare indicînd numărul treptelor ierarhice, și nu numărul dregătorilor:

a) Boierii veliți:	
— de la vel ban la vel postelnic.....	7
— de la vel paharnic la vel clucer de arie.....	13
— vel vameș și vel cămăraș de ocne.....	2
b) Boierii de-a doua clasă.....	14
c) Boierii de-a treia clasă:	
— supuși boierilor veliți.....	7
— aflați la curtea domnească.....	6
d) Zapcii (căpitani, vâtafi, ceașii etc.).....	1
e) Cei mai mici:	
— supuși boierilor veliți.....	5
— aflați la curtea domnească („cei mai mici în arhondologie“).....	5
f) Căpitani de afară.....	1
	TOTAL 61

Comparînd datele furnizate de *Istoria Țării Românești*, Bauer și diferite documente⁵¹, se poate stabili și stratificarea generală a țiganilor, care — la 1764—1774, după starea materială, în ordine crescîndă — era astfel:

a) Cei particulari (boierești și mănăstirești) — aveau condițiile de trai cele mai grele, alcătuiau majoritatea;

b) cei domnești (908 familii la 1764): lăieșii; ursarii; circa 29—32% dintre rudari; circa 68—71% dintre rudari (cu condițiile cele mai bune).

Ca urmare a faptului că situația aurarilor era mai bună, țiganii din alte categorii fugeau printre rudari, care — fiind și ei supuși unei asuprii multilaterale și avînd totuși un nivel de trai scăzut — desfășurau, de asemenea, numeroase acțiuni de luptă pentru îmbunătățirea situației lor.

6. *Valoarea și răspîndirea operei*. S-a dat o înaltă apreciere răspunsurilor deputaților munteni („prețioasa descriere a județelor, unul cite unul“)⁵². Dar — evident — *Istoria Țării Românești* este lucrarea cea mai valoroasă a banului, atît prin cronica ce o conține, prin hrisoavele din secolele XVI—XVII inserate, cît mai ales prin materialele statistice referitoare la situația țării în secolul al XVIII-lea, materiale care au fost adesea elogiou prețuite⁵³.

⁵¹ Cantacuzino-Sion, p. 33—34 (v. și Răspunsurile, p. 451); Bauer, p. 22, 48—49, 86; C. Giurescu, *Material pentru istoria Olteniei sub austriaci*, III, Buc., 1944, p. 71 (Nr. 52); *Pravilniceasca condică, 1780*, ed. critică, Edit. Academiei, 1957, p. 190 (Anexa I B, Nr. 6); C. Șerban, *Contribuții la istoria meșteșugurilor din Țara Românească: țiganii rudari în secolele XVII—XVIII*, în „Studii“, XII, 2, 1959, p. 131—147.

⁵² N. Iorga, *Istoria românilor*, VII, Buc., 1938, p. 269, n. 1.

⁵³ *Idem*, *Cronicele muntene...*, în „A. A. R., M.S.I.“, S. II, t. XXI (1898—1899), Buc., 1900, p. 411; C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, III², p. 823—824; *Istoria României*, III, p. 1098, etc.

Ele sînt astăzi unice, dîndu-ne posibilitatea să pătrundem în anumite probleme importante ale vieții societății muntene, pentru care fie nu avem nici un alt izvor, fie restul documentării dă o imagine palidă. Cercetarea lor procură prețioase date asupra așezărilor urbane, mănăstirilor, categoriilor fiscale etc.; numeroase alte probleme își vor găsi, de asemenea, rezolvarea pe baza continuării studierii materialelor statistice amintite.

Însemnătatea *Istoriei Țării Românești* constă și în revelarea unei interesante tehnici de studiu. Autorul face comparații (prezintă situația unei chestiuni înainte de reforma lui C. Mavrocordat și după aplicarea acesteia); sistematizează materialul, aranjîndu-l pe probleme, în tabele etc.; face totalizări cifrice pentru a avea o privire de ansamblu pe țară; emite judecăți de valoare în diferite probleme. Cu alte cuvinte, ni se prezintă o cercetare istorico-statistică, întreprinsă cu o tehnică științifică ce poate fi apreciată ca avansată în perioada dată, ceea ce face din M. Cantacuzino primul cercetător al datelor statistice referitoare la întreaga Țară Românească.

Putem însă formula o pretenție serioasă față de autor: o lucrare de asemenea natură cerea firesc adăugarea listei localităților țării, pe care cel ce timp îndelungat fusese vel vistier (iar vistieria cunoștea satele și cislele lor⁵⁴) nu putea să n-o aibă.

S-a arătat că *Istoria Țării Românești*, strîngînd la un loc toate lucrurile mai de seamă ce și le-a putut însemna M. Cantacuzino despre țara sa, i-a servit în misiunile sale externe⁵⁵. Observația este judicioasă, dar rostul alcătuirii cărții îl vedem mai amplu: materialele cuprinse urmau să servească nu numai autorului drept instrument de informare permanentă, dar și altora drept manual de instruire pentru buna îndeplinire a sarcinilor în dregătorii, pentru buna rînduire a treburilor țării. Căci banul Cantacuzino a fost — în limitele concepției sale feudale — un patriot, care — după ce acționase cu temeritate alături de Rusia pentru eliberarea țării de sub jugul turco-fanariot — își exprima o concepție de-o viață declarînd în 1774: „De se va putea a putea fi fără Țică, poftesc să lăcuiesc în patria mea, în Valahia”⁵⁶ și doar primejdia răzbunării criminale a Porții l-a silit să-și părăsească țara pentru totdeauna. A fost o minte clarvăzătoare, care a cuprins în nădejdirile sale întregul pămînt românesc, pe prima filă a *Istoriei* scriînd: „Țara Românească era aceeași cu Ardealul și cu Moldova ...”⁵⁷.

Lucrarea sa de căpetenie a avut o mare răspîndire, azi fiind cunoscut un număr relativ mare de manuscrise în limbile greacă și română⁵⁸, fără să mai

⁵⁴ Cantacuzino—*Sion*, p. 48.

⁵⁵ I. Corfus, *op. cit.*, p. 135.

⁵⁶ M. Cantacuzino, *Genealogia...*, p. 195.

⁵⁷ Ms. 42, f. 8^r (*Cantacuzino—Sion*, p. 1).

⁵⁸ Lista a 5 manuscrise românești și 6 grecești, cu bibliografia aferentă, la I. Corfus, *op. cit.*, p. 129—130, 132—134. Se mai amintea ([N. Iorga], *Cronica*, în „Rev. ist.”, IV, 1918, p. 110) că s-a oferit Academiei, de către un străin, un manuscris al *Istoriei*, prefata căruia era iscălită de M. Cantacuzino, dar instituția nu l-a cumpărat. A mai fost găsit un manuscris grecesc la Uppsala, al cărui microfilm se află azi la Bibl. Acad. (Secția microfilme-Mm 21).

amintim de cele două ediții tipărite. Partea istorică a operei a fost parțial compilată de mai multe ori: o face însuși M. Cantacuzino în a sa *Genealogie*, o repetă Gh. Șincai în *Cronica* lui, tot așa procedează și Naum Rîmniceanu⁵⁹.

Lucrarea banului Mihai a exercitat o largă și îndelungă influență asupra literaturii științifice. De ea se resimte multiplu opera lui Bauer. Acesta recunoaște frans că M. Cantacuzino împreună cu alți boieri de seamă („principaux seigneurs“) i-au procurat date din arhivele țării și *liste deținute personal de ei*⁶⁰. Generalul afirmă că a primit liste de localități de la ispravnici, pe care ofițerii statului major le-au precizat în teren în majoritatea județelor; harta ridicată a fost confruntată cu lămuririle date de ispravnici⁶¹. Este posibil ca lista finală de așezări din opera generalului să aibă la bază nu numai aceste lucrări, ci și lămuriri ale lui M. Cantacuzino sau poate chiar un document comunicat de ban, care folosise în propria-i operă fundamentală adeseori liste selective de orașe și sate. Și dacă Xenopol îl apreciază pe Bauer drept un autor „bine informat⁶²“, aceasta se datorește înainte de toate multiplului sprijin pe care l-a găsit la banul Cantacuzino.

Extrase din *Istoria Țării Românești* a folosit J. Ch. Engel, prin intermediul unor traduceri comunicate de St. Rajčević (care se știe că a folosit larg opera banului) și Samuil Micu-Klein⁶³. Credem că și F. J. Sulzer a folosit date de la M. Cantacuzino, căci—din cercetarea contextului și înlăturarea unor inexactități — rezultă că numai banul poate fi acel „ein Mann von vieler Erfahrung und grossem Ansehen unter den Türken⁶⁴“, care-i relatează interesante date aceleia ce de curînd sosise la București. D. Fotino, de asemenea, a utilizat larg *Istoria Țării Românești*⁶⁵.

Șincai, Naum, Bauer, Rajčević, Engel, Sulzer, Fotino (iar lista va fi poate completată în viitor) — toți au cercetat lucrarea și au inclus în operele lor elemente importante din cuprinsul ei. Date diferite din *Istorie* — fie direct, fie prin intermediul operelor ce au avut-o la bază — au fost apoi mereu folosite atît de către istoricii români din secolele XIX-XX, cît și de către străinii ce au lăsat însemnări despre noi.

⁵⁹ Cf.: A. Papiu Ilarian, *Viața, operele și ideile lui Georgiu Șincai. Discursul de recepțiune*, în „Analele Soc. acad. rom.“, t. II, 1869, p. 10 (n. 1); N. Iorga, *Cronicele muntene...*, p. 412—413; Șt. Bezdechi, *Cronica inedită de la Blaj a protosinghelului Naum Rîmniceanu*, I, Cluj—Sibiu, 1944, p. 22—24, 27, 40.

⁶⁰ Bauer, p. 2—3, 95.

⁶¹ *Ibidem*, p. 1—2, 104, 105.

⁶² A. D. Xenopol, *Istoria românilor...*, IX, [1929], p. 82.

⁶³ Cf.: B. P. Hasdeu, în *Prefață la Cantacuzino-Sion*, p. II; A. Papiu Ilarian, *loc. cit.*; T. Cipariu, în „Archivul fil. ist.“, Nr. XV, 25 mai 1868, p. 296; N. Iorga, *Cronicele muntene...*, p. 413.

⁶⁴ F. J. Sulzer, *Geschichte des Transalpinischen Daciens...*, I, Wien, 1781, p. 360.

⁶⁵ Cf.: Börje Knös, *L'histoire de la littérature néo-grecque. La période jusqu'en 1821*, Stockholm-Göteborg-Uppsala, Almqvist et Wiksell, [1962], p. 573, 580; *Istoria literaturii române*, I, Buc., Edit. Academiei, 1964, p. 697 (și n. 1), 704.

Lucrările lăsate de ban — mai ales *Istoria*, adevărat monument al științei românești medievale — constituie valori de seamă ale culturii noastre și de aceea ediția critică a operei, aflată în pregătire la Institutul de istorie al Academiei R. S. România, este așteptată ca un important eveniment.

II. CATAGRAFIA DIN 1773—1774

În timpul războiului din 1769—1774 au fost întocmite importante lucrări catagrafice și cartografice în ambele Principate. În Țara Românească, în 1770, ingineri cartografi ruși întocmesc cel dintâi plan al orașului București⁶⁶, iar prin 1773—1774 se execută catagrafia țării.

Pe baza unor formulare ale divanului, ea a fost redactată de către boieri munteni și ofițeri ruși. Exemplarul românesc, mai dezvoltat, s-a pierdut; se păstrează⁶⁷ cel rusesc, mai restrâns, și o piesă în limba română. Fondul arhivistic a fost studiat de prof. I. Ionașcu, care l-a publicat parțial (cifre totalizatoare pe județele înregistrate la 1773—1774⁶⁸; catagrafia jud. Argeș; mare parte din cea a jud. Olt; un fragment din catagrafia jud. Teleorman⁶⁹) și a analizat datele referitoare la jud. Olt și Argeș⁷⁰.

În afară de faptul că pentru cele 12 județe de dincoace de Olt catagrafiile nu sînt complete, pentru celelalte 5 lucrările nu se găsesc de fel. Inexistența acestora ne duce la gîndul că ele nu se vor fi executat în aceeași vreme, datorită împrejurărilor din acei ani, mari părți ale ținutului aflîndu-se mai pe tot parcursul războiului sub ocupația otomană, iar în alte locuri vicisitudinile acestuia nepermițînd alcătuirea lucrărilor⁷¹. Că în primăvara anului 1774 nu existau date asupra aceluia teritoriu se poate presupune și din cererea feldmareșalului Rumeanșev de a se întocmi acolo catagrafia satelor (în vederea percepției zaherelei) și a boierilor (pentru întărirea în slujbe și remunerare)⁷². Imposibilitatea executării unor lucrări de acest fel la vest de Olt este confirmată și de Bauer⁷³, care n-a putut organiza verificarea pe teren a localităților din aceste județe, așa cum a făcut-o dincoace de Olt, mulțumindu-se ca acolo să reproducă listele date de ispravnici.

⁶⁶ I. Ionașcu, *Planul cartografic inedit al orașului București din anul 1770*, în „Studii” XII, 5, 1959, p. 113—131.

⁶⁷ Ț.G.I.A.D.A.—Moscova, fond 293 (Chestiuni moldovene și muntene), dos. 187; cf. I. Ionașcu, *Despre județele Olt și Argeș în catagrafia din anii 1773—1774 de la Moscova*, Buc., 1958, p. 3 (extras din „Mitr. Olt.”, X, 3—4, 1958). Descrierea catagrafiei Țării Românești: *ibidem*, p. 3—4; I. Ionașcu, *Despre catagrafia ținutului Putna din anii 1773—1774*, în „Rev. arhiv”, I, 1, 1958, p. 121—122, 123, 125.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 122.

⁶⁹ I. Ionașcu, *Despre județele...*, p. 10—47.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 4—10.

⁷¹ Cf. Bauer, p. 105.

⁷² „Rev. ist.”, XII, 1926, p. 27 (pct. 7), p. 28 (pct. 11): 1774. III. 6. Rumeanșev c. Divanul Banatului Craiovei.

⁷³ Bauer, *loc. cit.*

Din materialele conservate s-a putut conchide neînregistrarea multora dintre contribuabili⁷⁴, ceea ce se poate deduce pe alocuri chiar din termenii catagrafiei (aşa, de pildă, în jud. Argeş se înregistrează doar birnicii, omiţându-se alte categorii⁷⁵). Nedispunînd de întreaga catagrafie pentru a face un calcul de ansamblu, am întreprins un sondaj asupra materialului publicat. Am pornit de la faptul că, pentru considerente pe care le vom expune în altă parte, în perioada 1774—1831 se poate admite o creştere medie anuală a populaţiei de 7 ‰, ceea ce dă pentru toţi cei 57 ani în discuţie 48,8 ‰. Or, în 16 sate ale plaiului Loviştea din jud. Argeş, catagrafia din 1773—1774 a înregistrat 327 de familii, iar cea din 1831 (reflectînd destul de fidel realitatea) a consemnat, în aceleaşi localităţi, 996 de familii⁷⁶, ceea ce arată că primul izvor statistic a cuprins doar 48,8 ‰ din populaţia probabil existentă la 1774. În 9 sate ale plăşii Şerbăneşti din jud. Olt (la 1773—1774 s-au mai însemnat alte două sate în această plasă — *Plopi* şi *Ungurei* — care însă nu figurează la 1831, precum şi *Schitu Grecii*, care apare în a doua sursă sub forma *Grecii* cu un număr considerabil mai mare de familii, drept pentru care aceste trei localităţi au fost excluse din calcul), catagrafia din 1773—1774 a notat 404 familii de birnici şi clerici, iar *Extractul* a înscris, în aceleaşi aşezări, 1186 de familii⁷⁷, ceea ce dovedeşte că prima lucrare a cuprins doar 50,6 ‰ din populaţia probabil existentă la 1774 în satele date.

Sondajul întreprins poate fi suspectat de inexactitate, căci el nu include în calcul strămutările, precum şi alte elemente, ce vor fi influenţat asupra cuantumului populaţiei, elemente a căror pondere este necunoscută. Se observă însă că cercetarea s-a efectuat în plăşi din ţinuturi diferite (primul dispus în părţile muntelui, cel de-al doilea — în cîmpie), avînd diverse condiţii ale evoluţiei populaţiei, determinate de mai multe împrejurări; procentele obţinute sînt însă foarte apropiate (48,8 şi 50,6). Ţinînd seama de faptul că, în genere, evaziunea în procesul catagrafierii trebuie să fi fost destul de uniformă, obţinerea de cifre aproape identice arată că ponderea elementelor necunoscute amintite nu este prea mare şi rezultatele sondajului sînt valabile.

Evident, el ne-a condus la o concluzie particulară şi aceasta nu poate căpăta aspect de generalitate decît după ce vom putea studia întregul fond arhivistic. De pe acum însă se poate prevedea că, în întreaga lucrare, omisiunea în localităţile catagrafiate este în jur de 50%.

Confruntarea cu alte surse arată, de asemenea, că este departe de a se fi înregistrat toate localităţile districtelor şi plăşilor catagrafiate. Astfel, Bauer a lăsat pentru jud. Argeş un tabel de 152 oraşe şi sate (din totalul de 177 denumiri de aşezări şi moşii⁷⁸), faţă de care catagrafia nu conţine decît circa 68%. Diferenţa apare şi mai mare prin comparaţie cu listele unificate ale edi-

⁷⁴ I. Ionaşcu, *Despre catagrafia...*, p. 127.

⁷⁵ Cf. şi I. Ionaşcu, *Despre judeţele...*, p. 4, 7.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 37—41; *Extract*, p. 510.

⁷⁷ I. Ionaşcu, *op. cit.*, p. 10, 12—13; *Extract*, p. 515—516.

⁷⁸ *Bauer*, p. 176—183.

ției grecești a cărții lui Bauer și hărții austriece⁷⁹: în plaiul Lovișteea, la 1789-1791 găsim 25 de așezări, pe cînd în catagrafia din 1773—1774 figurează doar 16 sate⁸⁰ (64%). Adăugăm însă că, din datele publicate, se poate constata totuși că numărul localităților înregistrate este cu mult mai mare decît în precedenta listă pe care o deținem, harta stolnicului C. Cantacuzino, care conține 622 de așezări din toată Țara Românească⁸¹, pe cînd catagrafia cuprinde 104 orașe și sate doar în jud. Argeș⁸².

Cu toate lacunele semnalate, datele din 1773—1774 sînt foarte valoroase. Catagrafia jud. Argeș, distribuind birnicii după avere în trei categorii, a permis calcularea mărimii acestora: 19, 90% țărani înstăriți, 42, 30% — de stare mijlocie, 37, 80% — săraci; cuprinzînd nominal pe cei recenzați, a creat condițiile realizării unei interesante grupări pe meșteșuguri. Catagrafia jud. Olt (fără plășile dinspre sud), relatînd repartitia cailor, boilor și pogoanelor de vie pe diferite categorii ale populației, a dat posibilitatea analizei și în această direcție, cifra cea mai izbitoare fiind aceea că la 402 case de țărani birnici revin 342 de vite, adică mai puțin de una de fiecare!⁸³

Pe moșia Tîmpeni-Olt a lui Radu Slătineanu trudeau 30 de postăvari. Pentru întreprinderea de la Pociovaliște-Ilfov a aceluiași boier lucrau doi postăvari de la Petroșița-Dîmbovița, iar alți șapte (printre care doi meșteșugari) de pe moșia Ploieștiori-Prahova muncneau probabil pentru aceeași întreprindere⁸⁴. Întrucît Petroșița era sat moșnenesc, se poate presupune că cei doi executau comenzi la domiciliu, avînd deci aici de-a face cu elemente de manufactură dispersată. Stăpînul Ploieștiorilor era chiar proprietarul manufacturii, ceea ce sugerează concluzia că postăvarii de pe acea moșie (poate cu excepția celor doi meșteri) lucrau la Pociovaliște în cadrul obligațiilor de rentă feudală.

Fapte de viață diverse, reflectate în întreaga lucrare din 1773—1774, au fost sintetizate și din punctul de vedere al mișcărilor de populație, semnălndu-se valoroase date asupra deplasărilor în cuprinsul țării sub presiunea evenimentelor militare, precum și asupra colonizării de români transilvăneni și slavi sud-dunăreni⁸⁵.

Catagrafia este remarcabilă și pentru că arată o multitudine de categorii dajnice. Din materialele publicate, am desprins — în plus față de cele 27 categorii contribuabile și necontribuabile semnalate de M. Cantacuzino — încă 8 (nemaisocotind aparte cîteva tipuri de slujitori, numite totuși distinct). Așadar ajungem la un total de 35 de categorii. Interesant este faptul că populația unei anumite localități este grupată în mai multe din ele (birnici, podari, scutelnici, breslași etc.), în combinații foarte diverse. Cercetarea categoriilor daj-

⁷⁹ *Perigrافی tis Vlahias...*, ed. N. Lazaru, Buc., 1789, p. 129 (ulterior se va cita: *N. Lazaru*); *Specht*, pl. XXVI, XXVII, XXXVI, XXXVII.

⁸⁰ I. Ionașcu, *op. cit.*, p. 37—41.

⁸¹ C. C. Giurescu, *Harta stolnicului...*, p. 14, 15, 19.

⁸² I. Ionașcu, *op. cit.*, p. 15—46.

⁸³ *Ibidem*, p. 6—7, 7—8.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 5.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 6 (și n. 10, 11).

nice, a împletirii și proporțiilor acestora — posibilă în însemnată măsură în lumina datelor statistice din 1773—1774 — arată o latură a complexității relațiilor sociale în Țara Românească în acea vreme.

Din cele arătate rezultă justetea aprecierii catagrafiei ca „un tezaur arhivistic de cea mai mare importanță pentru cunoașterea procesului istoric din țările române în jumătatea a doua a veacului XVIII⁸⁶, pentru București fiind chiar primul recensământ organizat al populației întregului oraș⁸⁷. De aceea, analiza datelor întregului fond și publicarea unei cercetări de ansamblu reprezintă o necesitate a istoriografiei noastre.

III. LUCRAREA LUI F. W. VON BAUER

1. *Sursele; numărul total de așezări.* Autorul este, așa cum se recomandă, „Lieutenant-Général & Marechal des Armées de Russie”⁸⁸, profesază idei luministe înaintate și arată în opera sa o capacitate remarcabilă de analiză a realităților muntene.

Sursele lucrării sînt, așa cum am arătat mai sus, *Istoria* lui M. Cantacuzino, listele de localități procurate de ispravnici (poate și un tabel comunicat de ban), diferite alte documente din arhivele țării.

Cînd au fost alcătuite listele de așezări obținute de Bauer? Cele referitoare la județele de la vest de Olt sînt anterioare anului 1769: după cum s-a văzut din mărturia autorului, pentru cele cinci districte catalogul a fost procurat de autoritățile muntene, neputînd fi verificat în tot cursul războiului. Tabelul jud. Teleorman este dinaintea de 1768: Rușii de Vede se caracterizează „bourg seigneurial”⁸⁹; or, în 1768, moșia de acolo a încetat de a fi domnească, intrînd în stăpînirea m-rii sf. Spiridon Nou din București⁹⁰. Enumerarea localităților din jud. Ilfov reflectă o situație mai veche de 1765 (sau poate chiar precedentă anului 1761): în dreptul Gherghiței se notează „burgade seigneuriale”⁹¹; dar în 1761 jumătate din moșia așezării era dăruită lui Ștefanache comisul, pentru ca la 19 mai 1765 dania să se anuleze, întreaga moșie intrînd în stăpînirea mitropoliei⁹².

Așadar, cel puțin o bună parte din listele preluate de Bauer sînt anterioare momentului izbucnirii războiului din 1769 — 1774, cele referitoare bārem la o parte dintre districte fiind chiar de la începutul deceniului al

⁸⁶ I. Ionașcu, *op. cit.* p. 3.

⁸⁷ *Idem*, *Date statistice noi despre București în anii 1810—1811, culese din arhivele Moscovei*, în „Rev. arhiv.”, II, 1, 1959, p. 177.

⁸⁸ *Bauer*, p. 234. V. și sup.: n. 24.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 171.

⁹⁰ P. Gîrboviceanu, *Șapte biserici...*, p. 22—24.

⁹¹ *Bauer*, p. 146.

⁹² Gh. Manolescu, Gh. Codrescu, *Monografia domeniului Gherghița din județul Prahova*, Buc., 1906, p. 4; G. M. Petrescu-Sava (Gh. Zagoriț), *Tîrguri și orașe între Buzău, Tîrgoviște și București în dezvoltare istorico-geografică, economică și comercială...*, ed. a III-a, Buc., [1937], p. 50—51.

șaptelea sau poate chiar mai vechi. În aceste tabele, însă, cartografii ruși au introdus completări și rectificări, la baza cărora, cum am văzut din spusele lui Bauer, a stat verificarea pe teren în județele de la est de Olt; este foarte probabil să fi fost folosite și planul din 1770 al Bucureștilor, precum și catagrafia din 1773 — 1774⁹³.

Avînd o documentare atît de bogată și de prima mîină, lucrarea discutată aduce în cercetarea temei noastre o însemnată cantitate de date.

Principala valoare a lucrării generalului rezultă din bogatul tabel final de localități. El a fost folosit în diferite ocazii în vederea constatării existenței unor așezări și cunoașterii unor detalii ale lor. S-a întreprins recunoașterea satelor din cele 5 județe ale Banatului Craiovei⁹⁴, acțiune meritorie, dar care n-a fost dusă la capăt nu numai în sens extensiv (căci n-a cuprins în orbita sa și restul țării), ci și intensiv (căci, nefolosind importante izvoare contemporane, a lăsat un număr apreciabil de denumiri nerecunoscute). S-a calculat, de asemenea, că lista de sate din lucrarea lui Bauer cuprinde 2696 de așezări⁹⁵. Din păcate, asupra acestui important document nu s-au făcut cercetări mai ample, așa cum el merită și permite.

Înainte de a trece la analiza fiecărei categorii de așezări, cîteva cuvinte asupra totalului amintit mai sus. Noi am obținut o cifră foarte apropiată (2718), distribuirea fiind: în cele 5 județe din vest — 797; în cele 12 județe din est — 1825; în raiale — 96. Diferența neînsemnată rezultă desigur din particularitățile metodologice de calcul: în unele locuri, în dreptul oiconomicului se indică existența a două sate, ceea ce ne-a silit să luăm în considerare aici un atare număr de așezări; în alte locuri, în dreptul unei mănăstiri sau unui schit se arată apartenența sa la satul precedent, în care caz am socotit un singur toponimic. Așadar, totalul publicat este corect, dar conținutul său nu apare tot așa, fiind compus nu numai din orașe, târguri, sate, cătune și mahalale (unele în ființă, altele părăsite), ci și din moșii (fie pustii, fie cu mănăstire, schit, casă boierească sau han). Nici C. I. Karadja, în lucrarea mai sus-amintită, n-a făcut această disjuncție, ceea ce i-a dat un număr sporit de toponimice nerecunoscute, căci dacă pe unele moșii nelocuite, ulterior s-au creat sate care au luat numele lor, pe altele s-au petrecut fenomene de denominație deosebite și localizarea unui domeniu nu mai poate fi făcută prin căutarea apelativului său printre oiconimicele ulterioare. Pentru recunoașterea localităților din lista lui Bauer, trebuie stabilit cu strictețe tabelul lor, înlăturînd toponimicele eterogene.

Operînd disjuncția amintită, constatăm că cele 2718 numiri se împart astfel: 25 de orașe și târguri; 2256 de sate; o ocnă (Slănic) nemenționată cu sat; 8 hanuri în afara localităților; 18 stîne; 181 localități pustii; 192 de moșii nelucrate (la care se mai adaugă 16 menționate cu o localitate pustie sau cu

⁹³ I. Ionașcu, *op. cit.*, p. 178.

⁹⁴ C. I. Karadja, *Oltenia după memoriile generalului von Bauer (1778)*, în „Arhiv. Olt.”, III, 1924, p. 227—233, 302—311, 410—420, 504—512.

⁹⁵ I. Donat, *Așezările omenești din Țara Românească în secolele XIV—XVI*, în „Studii”, IX, 6, 1956, p. 79.

un han și incluse mai sus în cifrele acestor așezări); 37 de mănăstiri și schituri aflate în afara localităților și nemenționate împreună cu o moșie. Rezultă că totalul așezărilor umane conținute (orașe, târguri, sate, ocna fără sat, hanuri în afara localităților, stîne, localități pustii și 51 mănăstiri, schituri și conace aflate în afara localităților) este de 2540.

2. *Exploatarea subsolului și manufacturile.* Săvîrșind uimitoarea omisiune a salinei de la *Okna-Vîlcea*, dar menționînd *Okna Telega* și *Oka Slanikul*, Bauer amintește una și la *Pîtzineaga*, „petit village” în jud. Buzău, în apropiere de Vintilă Vodă⁹⁶. Nu poate fi vorba decît de o mică exploatare pentru nevoi locale, așezată pe valea Peceneaga, a cărei apă sărată este cunoscută⁹⁷.

La Telega se află și „deux fabriques de gaudron”⁹⁸ — Sulzer transcrie „zwey Fabriken von Erdol (Goudron)”⁹⁹ — unde păcura este supusă unei anumite prelucrări.

3. *Așezările urbane* apar lacunar în listă: Curtea de Argeș, Cerneți și Cîmpulung sînt notate greșit „villages”, iar Craiova este omisă¹⁰⁰. În schimb se consemnează în jud. Slam Rîmnic „Baba, petite ville”, doar un sătuc în epocă¹⁰¹, ceea ce înseamnă că s-a intenționat înscrierea lui sub titlul „village” (sau poate chiar „petit village”), iar cel apărut este eronat; de altminteri, este singurul caz — în întreg tabelul generalului — cînd o localitate este numită „petite ville”, căci toate așezările urbane primesc alte specificări.

Zîmnicea (*Simnizile*) este caracterizată „bourg”; dar în întregul secol al XVIII-lea nu o mai întîlnim cu o asemenea determinare, între 1733 și 1770 găsind-o numai ca schelă; de-abia la 1828—1832 o vedem considerată așezare urbană¹⁰². Aceasta poate însemna că aprecierea ce o primește în *Mémoires* vrea să arate că acolo va fi fost, pentru scurtă vreme, un tîrg săptămînal.

Brădicenii (*Braditzeni*) — Gorj sînt, de asemenea, numiți de Bauer „bourg”¹⁰³. Cum să înțelegem calificativul?

După instaurarea stăpînirii curții de la Viena în județele muntene de dincolo de Olt, bulgarii chiproviceni așezați în localitatea menționată (în 1719 sînt 36 de familii catolice)¹⁰⁴, după ce cumpăraseră pămînt, vii, livezi și mori, intitulînd Brădicenii „oppidum” (oraș), cer — la 15 octombrie 1719 — organelor austriece privilegii¹⁰⁵. Carol VI li le acordă la 1 octombrie 1727, permițînd ținerea unui bilci și a unui tîrg săptămînal, așezarea numind-o, de ase-

⁹⁶ Bauer, p. 118, 129, 137, 201.

⁹⁷ *Marele dicționar...*, IV, Buc., 1901, p. 666.

⁹⁸ Bauer, p. 137.

⁹⁹ F. J. Sulzer, *Geschichte...*, I, p. 150.

¹⁰⁰ Bauer, p. 175, 181, 221, 205—207.

¹⁰¹ *Ibidem*, p. 111; *Extract*, p. 478.

¹⁰² Bauer, p. 172. Compară cu: Ms. 42, f. 41^v, 200^v (*Cantacuzino-Sion*, p. 39, 180); *Răspunsurile*, p. 470; *Ditmars-Giurescu*, p. 278.

¹⁰³ Bauer, p. 216.

¹⁰⁴ C. Giurescu, *Material...*, I, Buc., 1913, p. 401, nota.

¹⁰⁵ E. de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, VI, Buc., 1878, p. 337—338, Nr. CCV (Beilage XVI); C. Giurescu, *op. cit.*, p. 406—409, Nr. 335 (Anexă).

menea, „oppidum“¹⁰⁶; determinarea menționată o capătă și în harta redactată în 1722¹⁰⁷. Brădicenii sînt desemnați și la 1724 „oraș“, avînd în frunte un „birău“¹⁰⁸, iar existența tirgului săptămînal este menționată și la 1731¹⁰⁹. Termenul „oppidum“ se folosește în legătură cu această așezare, de altminteri, pentru întreaga perioadă a stăpînirii habsburgice, precizîndu-se că bulgarii de acolo au obținut de la împărat dreptul de a se constitui aparte în calitate de „fundus fiscalis“ (moșie a fîscului imperial)¹¹⁰.

Toate precizările de mai sus se află însă în contradicție flagrantă cu faptul că, în perioada 1718—1739, localitatea nu este menționată în listele de orașe ale provinciei, ci este calificată sat (de moșneni) la 1722, 1725, 1728¹¹¹. Situația se clarifică dacă luăm în considerare observația ce se făcea la 17 noiembrie 1719, conform căreia moșia Brădicenilor n-a fost niciodată „locus fiscalis“ (proprietate domnească înaintea anexării austriece)¹¹², de unde rezultă că realmente o asemenea situație capătă doar bulgarii de acolo. Așadar, „orașul“ era nu teritoriul Brădicenilor, ci comunitatea chiprovicenilor, ea avînd dreptul de tirg și regim fiscal aparte; moșnenii așezării însă continuau să fie considerați drept „sat“.

Pînă acum s-a observat existența a două comunități distincte, conlocuind amestecat, dar cu drepturi și organe deosebite, în cuprinsul unor orașe ale Țării Românești și Moldovei, în timpul evului mediu (la Suceava în 1449, la București în 1590¹¹³ și, desigur, — în timpul stăpînirii habsburgice — la Craiova și Rîmnic, jud. Vîlcea, unde comunitățile bulgărești cereau și obțineau împreună cu cea din Brădiceni privilegii similare). Existența unei situații mixte (o comunitate considerată sat, iar alta — oraș, așa cum vedem la Brădiceni) se subliniază acum pentru prima oară.

Este posibil ca această situație să fi rămas cîtăva vreme și după 1739, ceea ce ar explica expresia folosită de Bauer cu referire la Brădiceni. Amintim însă că foarte completul catalog de mănăstiri, metoașe, căpităni și orașe dintre 1754—1756, reprodus de banul Cantacuzino, nu cuprinde Brădicenii. Presupunerea că indicația din *Mémoires* ar fi anterioară perioadei cînd s-a redactat acest document nu ni se pare exclusă, căci ne amintim că și în alte părți ale listei de localități tipărită de Bauer am găsit elemente cu siguranță dinaintea anului 1765, probabil chiar precedente și anului 1761.

¹⁰⁶ E. de Hurmuzaki, *op. cit.*, p. 397—399, Nr. CCXLIII.

¹⁰⁷ Fr. Schwantz, *Tabula Valachiae Cisalutanae...*, Ms., copia ing. J. Berndt, 1723 (Bibl. Acad., Cab. hărți-D. XXVII. 5).

¹⁰⁸ A. I. Ștefulescu, *Sîrîmba*, Tg.-Jiului, 1906, p. 90—91; pr. I. Popescu-Cilieni, *Biserici, tirguri și sate din județul Gorj*, în „Renașterea“, XXIV, 9—10, 1945, p. 374.

¹⁰⁹ C. Giurescu, *op. cit.*, II, p. 434, Nr. 163.

¹¹⁰ N. Iorga, *Studii și documente...*, I—II, Buc., 1901, p. 432—434, Nr. XXV.

¹¹¹ C. Giurescu, *Material...*, I, p. 415 (Nr. 337), p. 680 (Nr. 425); II, p. 315 (Nr. 104).

¹¹² *Ibidem*, I, p. 401, Nr. 335 (Haan c. Camera alică).

¹¹³ P. P. Panaitescu, *Interpretări românești. Studii de istorie economică și socială*, „Universul“, 1947, p. 176—177; V. Costăchel, P. P. Panaitescu, A. Cazacu, *Viața feudală în Țara Românească și Moldova (sec. XIV—XVII)*, Buc., Edit. științifică, 1957, p. 428.

Slobozia-Ialomița primește și ea calificativul de „bourg“¹¹⁴, acum pentru prima oară, ceea ce corespunde realității. Ridicarea localității printre târguri se explică, pe de o parte, prin ruinarea Orașului Vechi și prin caracterul rural al Orașului Nou, iar pe de altă parte, prin mutarea isprăvniceii, pe care o găsim la 1779 în de curînd declaratul târg¹¹⁵. Dar așezarea se va menține în această situație doar din acest moment (între 1770, cînd nu apare încă cu titlul arătat, și circa 1774, cînd îl vedem „bourg“) pînă înainte de 1781, cînd găsim isprăvnicia mutată la Urziceni, care se denumesc „Marktflecken“¹¹⁶. Faptul că Bauer nu cunoaște altă așezare urbană în Ialomița arată că isprăvnicia s-a mutat la Slobozia încă înainte de 1774.

O altă situație constatăm la Filipești de Prahova, pe care i-am văzut așezare urbană la 1754—1756 și la 1770. În lista lui Bauer, însă, în cadrul jud. Prahova, apar o singură dată *Philipeschti*, caracterizați „village“. Localitatea nu primește o altă specificare nici la 1789 și nici la 1790—1791, iar la 1810 este din nou denumită „satul Filipeștii de Prahova“¹¹⁷. Dar chiar în cursul acestui an, la 25 octombrie, o găsim menționată cu o nouă denumire, caracteristică pentru situația ei — „Filipești-de-tîrg“, așa cum apare și la D. Fotino; ea este menționată a avea caracter urban atît de către acesta, cît și de către Ditmars¹¹⁸. Din toate acestea se poate conchide că, în anii 1770—1774, așezarea intră într-o perioadă de declin, care ține pînă către 1810, cînd își redresează pozițiile de târg și, pentru a se sublinia renașterea sa, i se înlocuiește și vechiul determinativ cu unul care reflectă elocvent noua situație. Folosindu-se o altă bază documentară, s-a mai menționat „eclipsa de scurtă durată“ a Filipeștilor, depășită după 1800¹¹⁹.

Un merit al listei lui Bauer constă și în faptul că divide așezările urbane în patru categorii: orașe mari („grandes villes“), orașe („villes“), târguri („bourgs“) și târgușoare („bourgades“), precizările nefiind însă întotdeauna reale. Pe districte (înlăturînd — pentru motivele arătate—Baba, Zimnicea și Brădiceni), avem : jud. Argeș—Piteschti; jud. Buzău—Buseo; jud. Dîmbovița — Tirgowischt; jud. Gorj—Tirgo Dsiolui și Kerbuneschti; jud. Ialomița —Slobosie; jud. Ilfov—Bucorest și Girgiza; jud. Mehedinți — Baja de Rama; jud. Olt—Statina; jud. Prahova—Kunpina și Plojeschti; jud. Romanați—Kacaracalla; jud. Săcuieni—Waleni; jud. Slam Rîmnic—Fokschani și Rîmnik; jud. Teleorman — Rushi Sawedi; jud. Vîlcea—Ribnik și Okna; raialele—Bralow, Giurgewo și Turno¹²⁰. Dacă adăugăm și localitățile eludate (Curtea

¹¹⁴ Bauer, p. 141.

¹¹⁵ V. A. Urechîă, *Istoria românilor*, I, 1891, p. 43 (nota): 1779. III. 16. *Cartea lui Al. Ipsilanti* (enumeră Slobozia printre denominațiile districtelor, ceea ce desiginează locul isprăvniceii Ialomiței).

¹¹⁶ F. J. Sulzer, *Geschichte...*, I, p. 319 (de comparat și p. 317).

¹¹⁷ Bauer, p. 134; N. Lazaru, p. 118; Specht, pl. LXX; *Catagrafie bis. 1810*, II, f. 75.

¹¹⁸ N. Iorga, *Inscripții din bisericile României*, II (*Studii și documente...*, XV²), Buc., 1908, p. 265, Nr. 762; *Fotino-gr.*, III, p. 215; *Ditmars—Giurescu*, p. 258.

¹¹⁹ G. M. Petrescu-Sava, *op. cit.*, p. 42—43.

¹²⁰ Bauer, p. 106—223.

de Argeș, Craiova, Cerneți și Cîmpulung), ajungem la încheierea că la 1769—1774 în Țara Românească și raialele alcătuite pe teritoriul ei se găseau 26 de orașe și târguri. De la 1754—1756 s-a ruinat Orașul de Floci, au intrat într-o perioadă de vremelnică decadentă Filipeștii de Prahova și s-a ridicat temporar în rîndul așezărilor urbane Slobozia.

4. *Așezările rurale.* Pornind probabil de la numărul locuitorilor, lucrarea analizată stabilește patru categorii de sate în ființă, distribuite astfel:

	Sate mari („grands villages“)	Sate mijl. („villa- ges“)	Sate mici („petits villages“)	Sate foarte mici („habi- tations“)	Total
Cele 5 jud.	—	543	35	16	594
Cele 12 jud.	22	1115	391	43	1571
Raialele	—	91	—	—	91
Total	22	1749	426	59	2256

Deși — așa cum apare în lumina altor izvoare — cifra de 2256 este total insuficientă, se pot totuși desprinde câteva concluzii: în masa localităților rurale muntene predomină satele mijlocii; un număr important îl reprezintă cele mici; cele mari și foarte mici sînt în cantități extrem de reduse.

Folosindu-se determinative diferite („dévasté“, „désert“, „délaisé“, „ruiné“), ni se comunică așezările rurale pustii:

	Sate mijl.	Sate mici	Sate foarte mici	Total
Cele 5 jud.	—	2	92	94
Cele 12 jud.	26	1	59	86
Raialele	—	—	—	—
Total	26	3	151	180

Dacă adăugăm și Orașul de Floci, găsit în ruine, ajungem la 181 așezări pustiite, ceea ce poate da o lămurire asupra constatării că pretutindeni se găsesc localități depopulate¹²¹. Analiza distribuirii districtuale a satelor pustii duce însă la constatarea lacunelor serioase ale listei. În unele județe dinspre Dunăre se menționează mult prea puține: în jud. Romanați — 5 (pe cînd în Gorj sînt 26, iar în Mehedinți — 37), în Vlașca și Ialomița — cîte unul etc. În alte județe de cîmpie (Olt, Teleorman, Ilfov) nu se arată nici o asemenea localitate, ceea ce nu poate fi real. Menționarea în schimb a 75 de sate pustii în județul Buzău se poate datora faptului că aici ofițerii-cartografi vor fi cercetat cu mai multă acuratețe terenul, iar efectele războiului din 1769—1774 vor fi fost mai mari.

Întrucît listele pentru județele de peste Olt reflectă în general situația de dinainte de 1769, satele pustii de acolo constituie un indiciu asupra amplexării, în timp de pace, a fugii țărănimii, ca formă a luptei de clasă. Evidența

¹²¹ Bauer, p. 20.

din cele 12 județe oglindește aceeași perioadă, dar conține și completări din timpul războiului încheiat în 1774; rezultă că localitățile devastate aici sînt consecința atît a fugii țărănimii în ajunul războiului, cît și a evacuărilor și fugii populației ca urmare a evenimentelor militare; lor li se adaugă devastările provocate în orașe: Brăila și Focșanii au fost arse complet, Giurgiul — în mare parte, iar Rîmnicul (jud. Slam Rîmnic) — pe jumătate ¹²².

5. *Mănăstirile și schiturile.* Antenotînd unele denumiri prin „M.” sau „Mont.” (= m-re) și „Skit” („Askit”, „Oskit”), determinînd caracterul diferit al așezărilor prin „couvent” sau „chappelle”, Bauer semnalează 139 de mănăstiri și 60 de schituri, la care sînt de adăugat alte 10 lăcașuri, care din text nu rezultă cu certitudine în care din cele două categorii se pot încadra. În total — 209. Comparînd lista cu cea dată de M. Cantacuzino (237 de mănăstiri și metoașe), găsim 60 de mănăstiri și schituri necuprinse în tabelul acestuia. Din întregirea reciprocă a celor două cataloage însumăm, deci, 297 de lăcașuri.

6. *Populația.* Dacă la categoriile contribuabile și necontribuabile, semnalate de banul Mihai și catagrafia din 1773—1774, adăugăm alte 4 găsite la Bauer, totalizăm 39.

Generalul dă, de asemenea, numărul de case la 39 de localități din jud. Slam Rîmnic; pentru 15 dintre ele ne este cunoscută cifra familiilor la 1831 ¹²³. Pornind de la datele asupra creșterii populației în perioada 1774—1831, pe care le-am folosit mai sus (v. cap. II) și bazîndu-ne pe numărul de familii ce le aveau satele la 1831, se poate calcula quantumul lor probabil de locuitori în 1774. Observăm că numai o mică parte din așezările citate au în lista lui Bauer o cifră verosimilă de case (Bogza, Caiata, Obilești, Plopi, Puiesti). Celelalte figurează cu o populație mult mai mare (de 2,3,4 și 5 ori) sau mult mai mică (de 2,3 și 6 ori). Chiar dacă luăm în considerare fluctuațiile ce vor fi existat în evoluția populației localităților cercetate (fluctuații determinate fie de strămutări, fie de alte împrejurări), putem totuși conchide că numai unele dintre cifrele referitoare la populație, existente în tabelul final din lucrarea lui Bauer, sînt credibile.

7. Valoarea și răspîndirea operei

Afară de erorile și lacunele semnalate, mai putem enumera și altele. Cu toate acestea, *Mémoires* cuprind documente și observații de maximă importanță, a căror veridicitate este neîndoielnică. În plus, lista sa de locali-

¹²² Bauer, p. 106, 112, 189, 191.

¹²³ *Ibidem*, p. 106, 112—114; *Extract*, p. 475—478. Cele 15 așezări, după lista publicată în „Analele parlamentare ale României” (în paranteze — denumirile din *Mémoires*) sînt: Bălești (Boleschti), Bogza (Bosa), Cianta (Kojata), Codreștii (Kodeschti), Hânguleștii (Irguleschti) Malurile (Maloritz), Mărtineștii (Martineschti), Mihălcenii (Michalschika ou Micheneschti), Niculeștii (Nikoleschti), Obileștii (Obileschti), Plopii-Vechi (Plopi), Pueștii (Bojesti), Retezații (Redisatz), Slobozia Belgiugul (Belschogata), Stubeiul (Stubeisul).

tăți, de o mare bogăție, deși nu este cea mai veche înregistrare a așezărilor muntene, are meritul de a fi „un mic dicționar geografic pe județe, primul dicționar geografic cu privire la noi...”¹²⁴. Pentru aceste motive, lucrarea lui Bauer a primit adesea aprecieri laudative¹²⁵.

Studierea operei în domeniul ce ne preocupă ne-a condus la: determinarea așezărilor urbane la 1769—1774; sintetizarea datelor despre diferite alte puncte locuite; conturarea categoriilor fiscale la care se dau deslușiri; aprecierea valorii datelor demografice relatate.

Data fiind importanța documentară excepțională a cărții, mulți dintre cei ce s-au ocupat ulterior cu seriozitate de istoria Principatelor au cunoscut-o, au apreciat-o și au folosit-o. A compilat-o în multe privințe F. J. Sulzer (*Geschichte des Transalpinischen Daciens...*, Wien, 1781—1782); a consultat-o A. Wolf (*Beiträge zu einer statistisch-historischen Beschreibung des Fürstenthums Moldau*, Hermannstadt, 1805); a folosit-o Th. Thornton (*The present state of Turkey...*, London, 1807)¹²⁶. Confruntarea *Istoriei* lui D. Fotino cu *Mémoires* va arata, de asemenea, că unul dintre izvoarele importante ale primului a fost opera generalului H. Ingigian (*Valahia și Moldova, eialetele guvernate de principii creștini*, Veneția, 1804) a compilat și el masiv cartea în discuție¹²⁷.

Apărută prima oară în 1778, lucrarea lui Bauer a fost apoi retipărită de J.-L. Carra, tot în limba franceză, avînd însă foarte mult comprimată lista localităților. Acestei ediții i s-a dat și o traducere românească de către N. T. Orășeanu¹²⁸. A apărut și versiunea greacă a lui Nicolaos Lazaru, la București, care conține și valoroase elemente originale. De curînd s-a semnalat o traducere rusă din 1791 a cărții¹²⁹. Editarea în trei țări diferite, în tot atîtea limbi, într-un interval de numai 13 ani de la apariția primei ediții, este o recunoaștere viguroasă a mării valori a cărții și o mărturie a interesului manifestat față de ea în țară și în întreaga Europă.

¹²⁴ G. Vălsan, *O fază în popularea țărilor românești...*, Buc., 1912 (extras din „Bul. Soc. rom. geogr.”, XXXIII, 1912), p. 5—6.

¹²⁵ Pompiliu Eliade, *De l'influence française sur l'esprit public en Roumanie...*, Paris, 1898, p. 414; C. I. Karadja, *op. cit.*, p. 226; G. Pascu, *Călători străini în Moldova și Muntenia în secolul XVIII*. Bauer, în „Rev. critică”, 13, 2—3, 1939, p. 74—75; Al. Elian, *Introducere la Inscricțiunile medievale ale României*, I, Buc., Edit. Academiei, 1965, p. 24; etc.

¹²⁶ Cf.: N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, ed. a II-a, II, Buc., 1928, p. 238; III, Buc., 1929, p. 62, 108—109.

¹²⁷ G. Pascu, *op. cit.*, p. 96—108.

¹²⁸ *Histoire de la Moldavie et de la Valachie...*, Neuchatel, 1781, p. 201-368; *Istoria Moldaviei și a României...*, trad. de N. T. Orășeanu, Buc., 1857, p. 161—300.

¹²⁹ C. Șerban, *Călătorii de studii în U.R.S.S.*, în „Studii”, 20, 6, 1967, p. 1210. S-au mai amintit (Gh. G. Bezviconi, *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, Buc., 1947, p. 114, n. 1) citeva ediții ale cărții lui Bauer (Amsterdam și Neuchatel, 1781, 1782—1789; Paris, 1790). Presupunem că este vorba de edițiile mai sus citate — franceză din 1781 și greacă din 1789; celelalte ne sînt necunoscute.

IV. EDIȚIA N. LAZARU A CĂRȚII LUI BAUER

1. *Elementele noi ale lucrării și sursa lor; numărul total de așezări.* Stabilirea raportului între *Mémoires* și *Perigrăfi*¹³⁰ s-a făcut pînă acum fie greșit, fie incomplet. Lucrul a fost facilitat și de împrejurarea că ediția din 1778 a apărut doar cu indicarea inițialei creatorului (Monsieur de B***), iar versiunea din 1789 specifică numai a fi tradusă din franțuzește, fără precizarea autorului originalului și a vreunui aport al ediției grecești.

G. I. Ionescu-Gion, citînd după N. Lazaru citeva date referitoare la București, nu stabilește legătura cărții apărută în 1789 cu cea din 1778¹³¹. C. Erbiceanu, care mărturisește că a tradus integral ediția greacă, de asemenea, nu știe cu versiunea cărei lucrări are de-a face¹³². I. Bianu și N. Hodoș, afirmînd că „introducerea și textul [lui N. Lazaru] sînt traduse după cartea generalului de Bauer...”¹³³, comit eroarea de a o considera pe prima repetarea a doua a celei de-a doua. Chiar și Al. T. Dumitrescu, știind de deosebirea între cele două opere, afirmă că ele „diferă puțin...”¹³⁴. N. M. Popescu — într-un valoros studiu de geografie istorică — folosind larg *Perigrăfi*, nu o compară cu originalul francez și nici nu-i dă vreo apreciere¹³⁵. Autoritatea operei lui Bianu-Hodoș (precum și faptul că o altă lucrare bibliografică fundamentală nu face nici o observație asupra raportului dintre ediția greacă și cea franceză a cărții¹³⁶) au făcut ca ulterior punctul de vedere al primilor să fie preluat necritic: îl susțin C. I. Karadja¹³⁷, G. Oniciu¹³⁸, N. Iorga¹³⁹, G. Pascu¹⁴⁰, B. Knös¹⁴¹ etc.

În realitate, N. Lazaru — repetînd cu acuratețe (introducînd și mici notițe pe alocuri) primele patru capitole ale lui Bauer — face modificări esențiale la lista din cel de-al cincilea: traduce cu neînsemnate erori textul referitor la primele două județe (Slam Rimnic și Buzău)¹⁴², dar înlătură restul tabelului original, introducînd în locu-i un altul complet nou¹⁴³; adaugă apoi o situație statistică sintetică referitoare la întreaga Țară Românească¹⁴⁴, care n-are echivalent la Bauer. Se vedește astfel că ediția N. Lazaru n-a

¹³⁰ V. sup.: n. 79.

¹³¹ G. I. Ionescu-Gion, *Istoria Bucureștilor*, Buc., 1899, p. 86.

¹³² C.E. [rbiceanu], *Bibliografia greacă*, în „Bis. ort. rom.”, XXVI, 8, 1902, p. 875—876.

¹³³ I. Bianu, N. Hodoș, *Bibliografia...*, II, p. 333, Nr. 531.

¹³⁴ Al. T. Dumitrescu, *Despre Orașul Floci...*, p. 411 (nota).

¹³⁵ N. M. Popescu, *Județul Dîmbovița în anul 1810. Hotare, sale, statistică*, în „Anuarul geogr. antrop.”, II, 1910—1911, p. 146 (n. 1) et pass.

¹³⁶ E. Legrand, *Bibliographie hellénique... au dix-huitième siècle*, ed. L. Petit-H. Pernot, II, Paris, 1928, p. 498—499, Nr. 1236.

¹³⁷ C. I. Karadja, *loc. cit.*

¹³⁸ F. J. Sulzer, *Localități din județul Ilfov*, trad. de G. Oniciu, Buc., 1935 (extras din „Raze de lumină”, VII, 1—2, 1935), p. 13 (nota trad.).

¹³⁹ N. Iorga, *Istoria românilor*, VIII, București, 1938, p. 49.

¹⁴⁰ G. Pascu, *op. cit.*, p. 96.

¹⁴¹ B. Knös, *op. cit.*, p. 572.

¹⁴² *Bauer*, p. 106—125; *N. Lazaru*, p. 97—116.

¹⁴³ *Ibidem*, p. 116—137 (compară cu *Bauer*, p. 125—228).

¹⁴⁴ *N. Lazaru*, p. 137—140.

fost integral confruntată cu opera generalului și, ca urmare, aprecierile au avut de suferit.

Din cercetarea ediției grecești rezultă că materialul nou ce-l conține față de originalul francez n-a fost strâns personal de N. Lazaru. În lista de localități se strecoară adesea slavonisme, uzuale în actele românești ale vremii (ipac; ot; i — transcris când ca art. *Ń*, când în felul conjuncției *Ń*), precum și întregi propoziții românești (redate cu litere grecești), ceea ce denotă că editorul stăpânea slab limba română (considerind că formulele românești sînt denumiri de localități) și n-avea exercițiul documentelor românești (neștiind sensul lui „i”). El a primit, desigur, din partea unui organ de stat o listă scrisă în românește, pe care a transliterat-o cu caractere grecești și a dat-o la tipar. Instituția care i l-a furnizat a fost probabil vistieria, ceea ce se poate deduce din comparația listei lui N. Lazaru cu cea a lui D. Fotino:

a) Numărul localităților la fiecare județ, în ambele cazuri, este foarte apropiat și mai redus față de realitate. Astfel, în jud. Ilfov, N. Lazaru indică 190 de localități (afară de București), iar Fotino — 208 sate, pe când Bauer dă 247 de localități, moșii și mănăstiri, dintre care 231 de sate în ființă ¹⁴⁵.

b) Listele lui N. Lazaru și Fotino sînt ordonate pe plăși, uneori asemănarea modalității de redactare fiind de-a dreptul izbitoare. Așa, de exemplu, plasa Lichireștilor din jud. Ialomița apare la N. Lazaru astfel: Cunesti, Manciuilesti, Lichiresti, Magureni, Tonia, Hotar de Sus, Hotar de Jos, Dichiseni, Socarici, Jagalia. Aceeași plasă la Fotino cuprinde: Cunesti, Odaia Manciuului, Lichiresti, Magureni, Chimpați, Tonia, Transani, Hotarul de Sus, Hotarul de Jos, Dichiseni, Socariciul, Odaia Giurkei, Andrei o Scaul, Jagalia, Ostroveni, Crucea de Piatra. Se vede că ordinea în care sînt înșirate localitățile este aceeași (de-a lungul Dunării, în sensul cursului său). A doua evidență cuprinde în plus cîteva așezări, fiind mai completă și înregistrînd unele din localitățile apărute în perioada scursă de la redactarea celei dintîi. Din ambele evidențe se omite aceeași localitate — Coslogeni, care exista și atunci și ulterior ¹⁴⁶.

Așadar, asemănarea celor două tabele se datorește nu numai obiectului comun, ci — în mare măsură — originii comune. Or, datele publicate de Fotino cu privire la județe și plăși constituie rezultatele catagrafiei din 1815 ¹⁴⁷, care se știe că erau centralizate de vistierie ¹⁴⁸. Presupunem de aceea că tabelul nou introdus de N. Lazaru reflectă evidența de sate a acesteia înainte de 1789 și prezintă prin aceasta o importanță mărită.

Ni s-a conservat și numele condicarului vistieriei care a transcris catalogul, înmînat editorului grec în vederea publicării: în lista de sate din plasa Znagovului, jud. Ilfov, după localitatea *Tincabesti* stă scris (cu caractere

¹⁴⁵ N. Lazaru, p. 120—122; *Fotino-gr.*, III, p. 245—249; *Bauer*, p. 143—155.

¹⁴⁶ N. Lazaru, p. 119; *Fotino-gr.*, III, p. 239; *Specht*, pl. XCI, C.

¹⁴⁷ *Fotino—Sion*, III, p. 146.

¹⁴⁸ *Cantacuzino—Sion*, p. 23, 48. V. și *Documente privitoare la economia Țării Românești*, I, p. 94—95, Nr. 24 (1811. II. 1. *Divanul c K. Milașevici*).

grecești) „Ionicalae otam“¹⁴⁹, ceea ce nu este — desigur — denumirea unei așezări, ci pur și simplu „io Nicolae ot tam“. Acest Nicolae din Tîncăbești și-a iscălit lucrarea, așa cum era obiceiul copiștilor medievali de manuscrise.

Totalul localităților cuprinse în evidență este 1869, dintre care 18 erau în acea perioadă orașe și târguri.

2. *Exploatarea subsolului și manufacturile*. Deși se vestește existența a trei ocnе de sare, nu se introduce în liste decât două (Ocna-Vîlcea și Slănic-Săcuieni), Telega-Prahova omițându-se a se menționa măcar ca sat¹⁵⁰.

Ni se comunică funcționarea unei manufacturi („Sticlaria unde se face sticlile“, în jud. Ilfov, pl. Znagovului), amintită și în harta din 1790—1791 (*Stiklaria*)¹⁵¹. Existența ei aici vine în întîmpinarea presupunerii că întreprinderea întemeiată de banul Dumitrache Ghica se afla la nord de București, la satul ce apare sub același nume în harta rusă din 1828—1832¹⁵². Acum știm precis că în ajunul anului 1789 ea lucra.

Din textul evidenței de pe la acest an se pare că putem deduce că și postăvăria de la Pociovaliște se afla în plină activitate, căci — în aceeași plasă — în afara satelor *Pociovalista* și *Pociovalista Mehtupciu* figurează și *Pociovalista ot Fabrica*¹⁵³.

3. *Așezările urbane* apar extrem de lacunar în liste, multe fie omițându-se, fie neprimind nici o precizare asupra caracterului. Dar chiar așa trunchiată cum o obținem, enumerarea ne aduce elemente noi față de situația din circa 1774.

Unul se referă la jud. Ialomița, unde — în locul Sloboziei — s-a ridicat alt târg, Urziceni (căci localitatea alăturată se numește *Adunați ot tîrg*). Schimbarea, așa cum am văzut, s-a petrecut încă înainte de 1781¹⁵⁴.

Alt element nou găsim în jud. Vlașca, unde isprăvnicia este la *Gaesti*¹⁵⁵, ceea ce arată depășirea vechilor împrejurări. Pe la 1700, în district exista așezarea urbană Hodivoaia¹⁵⁶, care curînd nu mai apare ca atare; în 1752, Gri-gore II Ghica închină moșia domnească de acolo așezămintelor de la Panteleimon¹⁵⁷, ceea ce este de natură a arăta că, la acea dată, localitatea decăzuse. În județ nu apare vreun oraș sau târg nici în opera lui M. Cantacuzino (la 1754—1756 și 1770), nici în lucrarea lui Bauer (la circa 1774). Ținutul este atît de pustiit, arată Sulzer, încît „die Jspravnike nicht einmal eine Wohnung in demselben für sich finden konnten, und ihren Richterstuhl ebendeswegen zu *Gejeschty*...“¹⁵⁸, ceea ce dă de înțeles că, după decăderea Hodivoaiei, scau-

¹⁴⁹ N. Lazaru, p. 121.

¹⁵⁰ *Ibidem*, p. 117, 118—119, 132, 140.

¹⁵¹ *Ibidem*, p. 121; *Specht*, pl. LXXI.

¹⁵² C. C. Giurescu, *Istoria Bucureștilor din cele mai vechi timpuri pînă în zilele noastre*, Buc., E.P.L., 1966, p. 111.

¹⁵³ N. Lazaru, p. 121.

¹⁵⁴ *Ibidem*, p. 120; v. și sup.: n. 116.

¹⁵⁵ N. Lazaru, p. 124.

¹⁵⁶ C. C. Giurescu, *Harta stolnicului...*, p. 14.

¹⁵⁷ A. I. G. Găleșescu, *Eforia spitalelor civile din București*, Buc., 1899, p. 195.

¹⁵⁸ F. J. Sulzer, *Geschichte...*, I, p. 326.

nul isprăvniciei s-a mutat în câteva rînduri, la 1781 fiind de acum la Găești. Cu o apreciazabilă întîrziere, înfrîngînd multe dificultăți, în locul Hodivoaiei s-au ridicat treptat Găeștii, care în ajunul anului 1789 se pot considera în situația de tîrg.

Prin urmare, de la 1774, a ieșit din rîndurile așezărilor urbane Slobozia, dar s-au ridicat la acest rang alte două — Urziceni și Găești, numărul total fiind de 27. Cifra de „24 orașele“ afirmată de N. Lazaru¹⁵⁹ (la care se adaugă trei în raiale) reflectă fidel realitatea.

4. *Așezările rurale* cuprinse în evidență (în număr de 1851) se distribuie astfel: 690 în districtele de peste Olt și 1161 în cele 10 județe relatate de dincoace de rîu. Bauer ne dă, respectiv, 594 și 1333 de sate, cătune și mahalale în ființă. Compararea cifrelor este interesantă sub câteva aspecte.

Tabelul anterior anului 1789 înregistrează pentru cele 5 județe de vest cu aproape o sută sate mai mult decît cel anterior anului 1769. Diferența este dată nu atît de formarea reală a unor sate noi, cît mai ales de modalitatea înregistrării, făcută în alte condiții. Ambele cifre sînt însă mult sub realitate. Vistieria are în ajunul anului 1789, în registrele sale referitoare la 10 județe de est, cu aproape 175 de sate mai puțin decît înregistrează topografia pe la 1774. Evident, nu este vorba despre o micșorare reală a numărului de localități, ci de o evidență mult redusă, așa cum permanent o au autoritățile muntene în întreaga perioadă preregulamentară.

5. *Mănăstirile și schiturile* ni se comunică cu totul întîmplător, în întreaga listă nefiind menționate decît 4, dintre care doar un singur lăcaș nu-l găsim în tabelele lui M. Cantacuzino și Bauer. Însurarea mănăstirilor din cele trei tabele ne duce la cifra de 298. Totalurile reproduse de N. Lazaru (229 de mănăstiri și schituri)¹⁶⁰ nu semnifică ruina a aproape 70 de lăcașuri în 35 de ani (deși între timp unele într-adevăr ajunseseră într-o asemenea stare) și nici o eroare: ele iau numai în considerare cu mai mult discernămînt caracterul lăcașurilor, căci în acei ani, unele biserici de piatră erau numite cîteodată mănăstiri¹⁶¹. Nu ni se dă însă nici lista nominală a mănăstirilor și schiturilor, precum nu ni se comunică nici repartitia lor pe județe.

6. Referitor la *populația Țării Românești*, nu se prezintă cifre deosebite de cele ale lui Bauer, de unde se reproduc fidel și cele referitoare la situațiile financiare în perioada 1739—1769¹⁶². 88 000 de locuitori ai Bucureștilor, despre care se afirmă că au fost aflați la N. Lazaru¹⁶³, sînt rezultați dintr-o confuzie. În realitate, este vorba de faptul că orașul are „88 mahalale cu locuitori“¹⁶⁴.

¹⁵⁹ N. Lazaru, p. 140.

¹⁶⁰ *Ibidem*, p. 139.

¹⁶¹ F. J. Sulzer, *Geschichte...*, I, p. 304; *Militairische Beschreibung...*, III, f. 300^v; Al. Ștefulescu, *Gorjul istoric și pitoresc*, Tirgu-Jiului, 1904, p. 268; N. Gh. Dinculescu, *Bisericile Craiovei. Un capitol din trecutul orașului*, Craiova, Edit. rev. „Oltenia“, 1944, p. 18.

¹⁶² N. Lazaru, p. 40, 62—89.

¹⁶³ G. I. Ionescu-Gion, *loc. cit.*

¹⁶⁴ N. Lazaru, p. 140.

În schimb, N. Lazaru semnalează o categorie fiscală nouă față de izvoarele cercetate mai sus, ceea ce — însumând la cele aflate din sursele anterior studiate — ne duce la totalul de 40 categorii contribuabile și necontribuabile.

7. Valoarea datelor noi cuprinse în ediția N. Lazaru

Pentru un motiv sau altul, nu s-au introdus datele referitoare la două județe muntene; în tabele se strecoară greșeli; nu puține denumiri sînt stîlcite, iar delimitările între numele a două localități se fac adesea dificil din cauza impreciziei punctuației, ba chiar alipirii oiconimicelor; lipsesc date cu privire la populație — scăderile lucrării sînt, prin urmare, multe. Incontestabil însă că ea are, cu toate acestea, o importanță foarte mare, nerelevantă pînă acum: ne transmite o mare parte din evidența vistieriei din ajunul anului 1789. Cartea constituie, deci, prin ceea ce aduce nou față de ediția franceză, un izvor de prima mîină pentru tema ce o abordăm.

Lucrarea a fost foarte rar folosită de cercetători, un rol negativ avînd în această privință părerea răspîndită de bibliografi de înaltă erudiție. Introducerea în circuitul științific a operei apare deci ca o necesitate.

* * *

1) Analiza cîtorva izvoare din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea ne-a permis prezentarea unor contribuții la rezolvarea următoarelor probleme ale istoriei localităților din Țara Românească:

a. Alcătuirea listei așezărilor umane din țară. Un aport aduce la aceasta cercetarea critică a tabelelor conținute de catagrafia din 1773—1774 și a celor cuprinse în lucrarea lui Bauer (în edițiile franceză și greacă).

b. Întocmirea cataloagelor selective de așezări. Astfel, am stabilit o parte a locurilor de exploatare a bogățiilor subsolului și de dispunere a manufacturilor. De asemenea, am alcătuit o listă de 298 mănăstiri și schituri; tabelul lăcașurilor nu este suficient de riguros (datorită unor confuzii cu biserici), dar arată justetea afirmației lui Sulzer despre numărul lor exagerat de mare ¹⁶⁵.

c. Studierea dezvoltării orașelor și târgurilor. Prin compararea evidenței lor în diferite momente, le-am stabilit lista pe perioada 1754/1756—1789, fără a ne pune aici sarcina de a urmări alte elemente ale evoluției lor.

2) Pe baza cercetării de mai sus, am căpătat posibilitatea de a aplica un nou procedeu demografico-istoric: studierea dezvoltării populației prin intermediul cunoașterii dezvoltării localităților.

a. Întrucît catagrafiile sînt deficitare sub raportul cuprinderii populației fiecărei așezări, este necesară calcularea coeficientului de omisiune. Sondajul întreprins pentru catagrafia din 1773—1774 ne-a arătat, pentru unele grupuri de sate, o sustragere de circa 50% din populația ce ele trebuie să fi avut în acea vreme.

¹⁶⁵ F. J. Sulzer, *Geschichte...*, p. 305.

b. Cunoașterea coeficientului de omisiune al unei catagrafii pentru așezările înregistrate este însă numai un aspect al muncii de depistare a realității pe baza izvorului respectiv. Al doilea aspect, tot atât de important, este constituirea catalogului de așezări necatagrafiate, ceea ce devine posibil prin stabilirea listei aproape integrale a așezărilor umane din Țara Românească (către care conduce, în final, cercetarea consecventă a diverselor surse din ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea). Am văzut astfel cât de deficitară sînt, din acest punct de vedere, cataografiile din 1773—1774, lista lui Bauer, precum și evidența anterioară anului 1789; am stabilit posibilitatea calculării lacunei prin comparație cu tabelul combinat N. Lazaru-Specht.

c. Cercetarea fugii țărănimii, ca formă a luptei de clasă, precum și calcularea evacuărilor și fugii populației în timpul războaielor purtate de puterile vecine pe teritoriul nostru, devin posibile prin cunoașterea schimbărilor intervenite în situația localităților. Date valoroase în acest sens am obținut din cercetarea memoriilor lui Bauer.

Cercetarea demografică a dezvoltării Țării Românești în secolul al XVIII-lea și în primele decenii ale secolului al XIX-lea se poate face prin aplicarea tehnicii amintite și sub alte aspecte. Se vedește astfel, că, undeva la confluența a două discipline distincte (istoriografia de orientare locală și demografia istorică), apare un teren nou de cercetare, explorarea căruia poate aduce lumini pe calea rezolvării unor dificile probleme științifice.

3) Constatăm existența unui mare număr de categorii sociale, care — prin atragerea în studiu și a altor izvoare — va mai spori, chiar populația aceleiași localități fiind cuprinsă nu arareori în mai multe dintre ele. La rîndul lor, unele categorii au subdiviziuni — cîteodată foarte multe. Astfel se manifestă o trăsătură specifică a orînduirii feudale: multitudinea treptelor distincte în fiecare clasă în parte¹⁰⁶. Sub acest mozaic pestriț, se ascund diferențieri sensibile ale stării materiale, se găsește reala stratificare socială, care poate fi cunoscută prin studierea complexei încrengături de categorii și sub-categorii.

4) Cercetînd linia generală evolutivă a orașelor și tîrgurilor muntene, observăm că în Vlașca, după decăderea Hodivoaiei, nu se mai ridică altă așezare urbană pînă către sfîrșitul veacului, cînd găsim Găeștii. Adăugăm la aceasta instabilitatea șederii ispravnicilor de Ialomița, siliți într-un interval scurt să se mute de la Orașul de Floci la Slobozia, apoi la Urziceni și vedem că în ambele cazuri, scaunul județului s-a retransat departe de Dunăre, către adîncul țării, în care lucru vedem urmarea, printre altele, a acțiunilor Imperiului Otoman.

Analizînd datele furnizate de M. Cantacuzino asupra exploatării bogățiilor subsolului și asupra schelelor, am constatat rolul de frînă în dezvoltarea forțelor de producție și comerțului muntean jucat de dominația otomană și

¹⁰⁶ K. M a r x, F. E n g e l s, *Manifestul Partidului Comunist*, în *Opere*, vol. IV, Buc., Edit. Politică, 1958, p. 467.

de menținerea raialelor pe teritoriul țării. Acest lucru ne este direct relatat la 1770 cu privire la bilciul de la Cîmpulung, care s-a închis „de multe rele ale turcilor“¹⁶⁷.

Clasa dominantă se străduie de asemenea să acapareze, total sau parțial, moșiile așezărilor urbane, ceea ce constituie un al doilea factor de frînare a prosperității acestora.

Exploatarea feudală și regimul turco-fanariot constituie o povară enormă nu numai pentru orașe, ci și pentru sate; nu numai pentru producătorii liberi și burghezia în formare, ci mai ales pentru principală masă a oprimaților epocii — țărănimea clăcașă, precum și pentru lucrătorii din manufacturi și ocne, pentru robi. Ascuțirea continuă a contradicțiilor sociale va determina intensificarea luptei de clasă, va duce la izbucnirea, atât în Țara Românească, cât și în Moldova și Transilvania, a unor mișcări revoluționare tot mai puternice, în procesul cărora legăturile seculare multilaterale între țările române se vor întări.

¹⁶⁷ *Răspunsurile*, p. 472 (compară cu *Ms. 5244*, f. 278).